

ԳՐԱԿԱՆ**ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՍ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ****ՎԱՏԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ**

(Խօսուած մահուան տասնամեակին առթիւ 2 Ապրիլ, 1955-ին)

Հանդիսաւոր գիտակցութեամբ եւ հրճուանքով մը, որուն խորքը հիացում կը կազմէ, եկեր ենք այս իրիկուն՝ մեր յարգանքի տուրքը բերելու զմայլելի բանաստեղծ Վահան Թէքէեանին- անոր մահուան տասնամեակին առիթով- որ ոչ միայն մեր՝ այլ միջազգային գրականութեան մեծագոյն դէմքերէն կրնայ նկատուիլ, ապահով հպարտութեամբ:

Հին ժողովուրդներէն Յոյներն ու Հռովմայեցիները բանաստեղծները կը նկատէին աստուածաշնորհ անձնաւորութիւններ, որովհետեւ անոնց երգը հաճոյ էր աստուածներու եւ անոնք իրենց մահէն ետք անմահներու կարգին կը դասուէին: Արդի մեծ ազգերու մօտ գրչի բանուորը փառքն է իր ժողովուրդին: Մեր մէջ անիկա երգիչն է ժողովուրդի ցաւին ու տառապանքին, իր արիւնը ի հարկին բաժակ-բաժակ սրսկելով անոր խորհուրդի սեղանին վրայ:

Կ'ըսեմ այսպէս, որովհետեւ աղերս մը կայ մեր քնարերգութեան, մեր յեղափոխութեան եւ բազմաղէտ մեր ժողովուրդի կեանքին միջեւ: 1896-ի աղէտը միայն ֆիզիքական կորուստ մը չբերաւ մեզի, այլ մեր մտքին վրայ ունեցաւ իր խորունկ անդրադարձը:

Սիամանթօ այդ օրերու հոգեկանութենէն պիտի յօրինէր արուեստի իր թեզանը, հեռարձակ մռայլ, համատարած կրակէն ու արիւնէն շիկացած երիզներով համադրելով նոր դժոխքը, իր առջեւէն կերոններով «Հոգեվարքի եւ Յոյսի Զահերը»: Զարդերու մըղձաւանջին տակ, հայ աշխարհը ան պիտի տեսնէ արիւնի հանդէսի մը մէջ, եւ անկէ անդրադարձող զարհուրանքն ու ահաւոր զայրոյթը՝ արեան անձրեւի պիտի վերածեն այդ եզեկէլեան տեսանողին բառերը:

Վարուժան, ներհուն փառաբանիչը մեր պատմութեան, այդ դժոխքէն պիտի կերպագրէր իր գործը, շեփորելով անմահ բաբախումները «Յեղին Սիրաին»: Քրմական մատներով անցեալի խորերէն վերբերելով ինչ որ կար անմահ եւ գեղեցիկ՝ մեր ժողովուրդէն:

Վերջին շրջանի մեր այս երկու մեծ քերթողներու անուան կը կցուի՝ անունը Վահան Թէքէեանի, որուն ստեղծագործութեան մէջ կարելոր մուտք մը կը գրաւէ այդ աղէտը: Աւելին՝ ճակատագիրը Թէքէեանին վերապահեց անդարման սուգը այդ աղէտի յետնագոյն վարագոյրին, զոր անիկա կերպագրեց «Կէս Գիշերի» մը խորհուրդով գրքի մը մէջ, որուն անուան կէսը կը սկսի այդ գիշերէն, գալու համար արշալոյսին փառքին:

ԳՈՐԾԵՐ.- Թէքէեանէն հայ գրականութեան ժառանգ կը մնան գլխաւոր հինգ տաղարաններ, «Հոգեւ», «Հրաշալի Յարութիւն», «Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս», «Մէր», եւ «Տաղարանը», եթէ չհաշուենք «Հայերգութիւն»-ը, որ ծաղկաքաղ մըն է մեծաւ մասամբ վերոյիշեալ հատորներէն: Քառասունէ աւելի տարիներու հոլովոյթին ընդմէջէն այս

տաղարաններէն իւրաքանչիւրը կը կազմէ մէկ երեսը իր հոգիին:

«Հոգեւ» հատորին մէջ կայ իր առաջին երիտասարդութիւնը, օծուն խորհուրդով եւ ոռմանթիք զգացումներով, ինչպէս է ըլլալ պարտքը առաջին բխումներուն: Հակառակ այս հանգամանքին ան մեզի կը բերէ հոգիի մը քաղցր հոծութիւնը եւ տեսակարար կշիռը իր էութեան:

Հատորը մեզ կը զարմացնէ իր կանխահաս տրտմութեամբ, թախիծ մը որ կը տարբերի մեր քերթողութեան դասական դարձած զգայնութենէն, որուն շքեղ նմոյշները եղան մեր ոռմանթիքներու տաղարանները: «Մէկ կաթիլ արցունքը ծով է» կ'ըսէ մեր ժողովուրդը, հաւանաբար այդ կաթիլը շինող ցաւերուն ընդարձակութիւնը թելադրելով: «Հոգեւ» հատորին մէջ կայ այդ թախիծը, հակառակ իրմէ ծորող մատաղատի պայծառութեան:

«Հոգեւ»-ուն մէջ կայ իր ամէկոտ ու տրտմայեղց մենութիւնը, տեսակ մը նարկիզականութիւն գուցէ, ուր ան կը հեռագգայ լքումը իր ապագային: Ինչ որ գալիք տաղարանները պիտի կազմեն, կայ հոս իբր ներգոր տոկունութիւն եւ նախատարր:

«Հրաշալի Յարութիւն»-ին մէջ Թէքէեան կը գտնէ լիութիւնը իր տաղանդին եւ խորութիւնը իր հոգիին: «Հայրենի գրոյցներ» վերնագրուած բաժինը, ծփուն ու խուսափուկ բայց նոյն ատեն ամրաքանդակ արուեստով մը, մեր պատմութեան ամէնէն սովորական ասումները կը բարձրացնէ ինքնատիպ ու շլացիկ պատկերներու:

Կա՞յ մեր քնարերգութեան մէջ քերթուած մը, որ տայ մեր ցեղին ճակատագիրը, խորհուրդը, անմահ սպասումը, որքան Գեղօն Սօսեաց անտառին: Կա՞յ աւելի տալաւորիչ պատկեր մը քան Վանայ տառելիքն եւ Կախէթի գիւնիին նուիրուած տողերը, ուր ամբողջ երկիր մը, ամբողջ պատմութիւն մը, ամբողջ ողբերգութիւն մը եւ ոսկեդար մը կը մնան ընդմիջտ բեւեռուած: Բազմաշիղ այս թափառականը պիտի երգէ տակաւին բնութիւնը, զերծ զեփիւռներու, լճակներու եւ սոխակներու սովորական հանգերգէն, ան հոն պիտի դնէ հոգեկան դաշտանկար մը, նոյնացած իր հոգիի գոյնին: Ան պիտի բերէ տակաւին նոր երգը յոյսին: Առանց անոր իմաստի պիտի չելլէին մեր աննուաճ կարօտը դէպի երջանկութիւն, ազատութիւն, մեծութիւն եւ գեղեցկութիւն, որոնք բառ ըլլալէ առաջ մեր սիրական մեռելներն են մեր ներսը թաղուած, որ զիրենք պիտի արձակէ իրենց պատանքներէն:

«Հրաշալի Յարութիւն»-ին մէջ այն քերթուածները՝ որոնք պարագայական իրենց նկարագրով յաճախ անտարբեր կը թողուն ընթերցողը, անոնք սիրելագոյնները կը մնան իրենց հեղինակին, անոնց բացառիկ անձնականութեանը համար: Անոնք կրնան լուսաւորուած իրողութիւններ դառնալ, եթէ մենք պատրաստուած ձեռնարկենք անոնց ընթերցումին: Անոնք պիտի պարզուին, պիտի խորանան ազատուելով կամաւոր ու եղերական մշուշէն: Նոյն այս մեթոտը փորձուած է Ռենպոյի, Մալարմէի եւ Վերլէնի կարգ մը քերթուածներու վրայ եւ տուած սխալի գեղեցկութիւններու արդիւնք մը:

Հեղինակը կը խոստովանի իր հատորի վերջաւորութեան՝ թէ հատորը լեցնող քերթուածներու մէջ կը պակսի հոգիի եւ նիւթի միութիւնը, բայց կ'ըսէ թէ ինքը ջանացած է երկու խումբերու՝ անձնական ու հանրային՝ վերածելու զանոնք, որոնք այսպէս կը կազմեն իր հոգիին երկու երեսները, որպէսզի երբ մէկ երեսին զարնեն, կարենայ դարձնել իր միւս երեսը: Թանկագին այս վկայութիւնը լոյս մըն է նաեւ մեզի համար, որպէսզի կարենանք տեսնել իր տողերու ետին այն՝ ինչ որ ինքը խուսափած է ըսել:

«Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս» հատորին մէջ բանաստեղծը գրած է ողբերգութիւնը մեր երկրի, որ կը կոչուի Հայաստան: Այսօր այս բառը մեզի համար պարպուած է

իր խորհուրդէն եւ գեղեցկութենէն, երբեմն մեր օրերու ամենէն ուժգին զսպանակը՝ այժմ լքուած աստուծոյ մը պէս մէկդի դրուած է: Մենք այժմ զիրար բզկտելու համար միայն կը դիմենք անոր անուանումին: Ոչ մէկ ժողովուրդի վիճակուած է հոգեկան այս թշուառութիւնը, երբ մանաւանդ նկատի ունենանք թէ մենք ինչե՛ր չենք տուած անոր: Անարդարօրէն եւ անարգօրէն մորթուած մեր ժողովուրդի տարրերէն Թէքէեանը հանած է իր այս գործը:

- **Յարութեան շունչն է անա ջարդուկոտոր ազգդ իմ.**- կա՞յ ազգայնական մեր քնարերգութեան մէջ քերթուած մը տաղաւարէ մեր սպասումը այնքան յանկուցիչ ու մեծ, պարզ ու գեղեցիկ, մօտեցնելով զայն իր հոգիովը մեր եկեղեցւոյ Յարութեան շարականներուն:

«ՍԷ» հատորով մեզի կը տրուին այն քերթուածները, որոնք գրուած են բանաստեղծի ամենէն դժնդակ տարիներուն, 1895-ը եւ 1915-ը իրենց սարսափներով կը բռնանան մեր ջիղերուն, բայց բաղդատելի չեն 1922-էն վերջ եկող մեր անբուժելի լքումին: Որովհետեւ միւս աղէտներու ետին մենք միամիտ եղանք ենթապարելու միշտ բարիքի եւ խաղաղութեան աշխարհ մը: «Որբերուն», «Մութ ժամեր», սիրային ու անձնական քերթուածներ, անսփոփ թշուառութեան եղբերգութիւններ են անոր՝ որ հեռու իր երազներէն, օտար ուստանի մը մէջ, տարիքի աշունի հովերուն եւ կեանքի ցաւերուն ներքեւ տարաւ իր օրերը ու յօրինեց իր «ՍԷ»-ը, որ սէրն է մեր ցեղին եւ անոր արժէքներուն: Ներշնչումի խորութիւնը Թէքէեանի մէջ շրջուած գագաթ մըն է, ոչ թէ դէպի վեր կարկառուող, այլ դէպի յատակը լայնցող: Ատիկա իր թաղուած անձնականութիւնն է, զայն ընդգրկելու համար չի բաւեր աչքին ընթացիկ ոյժը: Այդ է պատճառը անտարակոյս որ իր գործը տակաւին շատերուն համար կը մնայ չվերբերուած իրողութիւն մը, անթափանց ու անհաղորդ՝ նոյնիսկ երկրորդական աստիճանի վրայ:

ԻՄԱՅԱՊԱՆՏ ՔԵՐԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԷՔԷԵԱՆ.- Իմացապաշտ քերթողութիւնը կը հպատակի ամէն բանէ առաջ յստակութեան պահանջքի մը, երբ բանաստեղծին գործը մեզի կը ներկայանայ իր յուզումներով, կսկիծներով, պատկերներով եւ մեզ կը տպաւորէ իր քնարական շքեղանքին չափ նաեւ իմացական խորութեամբ եւ բարձրութեամբ:

Վահան Թէքէեան իմացապաշտ բանաստեղծ մըն է որովհետեւ իր քերթողութեան մէջ գերակշիռ տարրը ոչ գոյնն է ինչպէս է, պարագան Զրաքեանի, Զօպանեանի, եւ Մեծարենցի քով, ոչ ալ գերադրուած յուզականութիւնը: Պէշիկթաշլեանի եւ Դուրեանի, այլ ընթերցողը խորհրդածելու մղող հոգեկան փորձառութիւն մը. դանդաղօրէն իւրացուած, այլափոխուած աշխարհ մը, դառնութեանց հնոցէն կաթիլ մը ոսկիի պէս, բիրեղացած, թանկ ու պաղպաջիւն: Ամէն քերթուած իր մէջ անցեալ մը եւ ներկայ մըն է նոյն ատեն:

Ափ մը հողին առջեւ Վարուժան իր զգայնութիւնները պիտի տարագէ շքեղ, շրջանող պատկերներով, որոնք իր ոգեկոչական հզօր տուրքերով կը տպաւորեն մեր երեւակայութիւնը: Այս ստորոգելիներով ղեկավարուած կառույց մը կը խօսի մեր աչքերուն, մեր ականջներուն, կը պարուրէ մեր ջիղերը, ինչպէս հեղեղ մը, մեզ խռովքի մատնելու չափ:

Գերուած հայ աղջիկներու քարիւղով բռնկումի պատկերին առջեւ («Պարը»), Սիւսանթօ կը ջանայ լայն կերպով լուսաւորել տեղը, պահը, դերակատարները պոռթկալով իր զայրոյթը, եւ բանալով վարագոյրը հոգեվիճակներու, արագ յաղթագնաց բառերու մէջէն, որոնք նոյն ատեն զարհուրելի պատկերներ են ֆիզիք տարրերով թելադրական: Երկուքին մէջ ալ փորձառութիւնը մարմին դառնալու ատեն պիտի

չայցուի իմացական հեղանիւթէն: Վահան Թէքէեանին միայն տրուած է մեր քնարերգութեան մէջ զայն նուաճել ինքնատիպ թէքնիքով մը:

Ամէն մարդ կնիքին տակն է իր խառնուածքին, Թէքէեան չի գոհանար ջիղերու սարսուռով եւ զգացումները կ'ենթարկէ ուղեղային տարրալուծման եւ ապա կառուցումի: Անիկա բառերով չի մտածէր ինչպէս սովոր է ընելու Զրաքեան, չի շփոթեր նոյնպէս խորհուրդը մտածումին հետ, ինչպէս կ'ընէ Վարուժան: Թէքէեան իմացապաշտ խառնուածք մըն է, իմաստներուն բեռը կարծես կը ճնշէ իր բառերուն, եւ անոնք կ'անշարժանան, կը խորանան:

Բառերու զգայարանքը ունի ան, եւ ասիկա փաստն է ազնուական զգացումներու ու խառնուածքի: Թող կանչուի Թէքէեան պատմելու ամենէն խժդուժ եղեռնը աշխարհի, իր բառերը պիտի գիտնան պահել իրենց սգաւոր ու պարզ լրջութիւնը: Բառերը դէմքն են մեր հոգիին:

Թէքէեանի գործը գերծ է հռետորութենէ, մեր քերթողներուն մեծ մասի այս մեղքը գրեթէ գոյութիւն չունի իր մօտ, եւ ի՛նչ ողբերգութիւն, որ այս առաքինութեան ան կը պարտի իր ուշ գնահատուիլը: Թէքէեան չ'ուզէր ամբոխին իջնել, խոր հաւատք ունի իր արուեստին վրայ, նոյնիսկ «Կէս գիշերէն մինչեւ Արշալոյս»-ի նման գետիններու վրայ գիտցած է չափ դնել իր զգացական կամ բառական հեղեղին:

Թէքէեանի մէջ շատ խոր է ազգայնական զգացումը, իր սերունդի նեարդերուն հիւսուած այդ հոգեվիճակը: Մեծ ու հարազատ է իր յղացքը այս տեսակէտով: Հայրենիքն ու հայ ոգին կը լեցնեն զինքը, խանդաղատանքով եւ հաւատքով, որուն «բունին գորշ մոխիրէն հրափայլող» կայծերը լոյսն են իր հոգիին:

Իր մէջ խոր է նոյնպէս սիրոյ զգայարանը, որ մեր վաղամեռ քերթողներու մէջ հասած է մեծվայելույ ձեւերու: Թէքէեանի մօտ այդ զգացումը կ'անդրադարձէ երկու երանգներ, քնարական եւ տաղերգական, որոնց մէջ բաբախող շունչը թարմութիւնը, իմացապաշտ խառնուածքը, մշուշուած անուշ գոյով մը, բիւրեղ ու յստակ, որոնցմէ հոսող խռովքը՝ իր հասունութեամբը հովանաւոր, խոր է ու մարդկային, համակ գուրգուրանք բարեկամական ու քաղցր:

Թէքէեանի մէջ կայ պոպուլեարկանութիւնը որ ուրիշ ասելի եւ անասելի շատ մը բաներու կարգին՝ է մանաւանդ տաժանքներու բեռը կրելու հպարտութիւնը եւ զայն սիրելի ընելու նորագիւտ կարօտը, որուն ասեղներուն՝ արուեստագէտը գիտէ բանալ իր ջիղերը, մթին դաշնակութիւններու, առնչութիւններու, տիղմին, մեղքին, հաճոյքին եւ անոնց ստրջանքներուն ընդմէջէն: Թէքէեանը չէ ապրած Պոտլէրի կեանքը, չէ ունեցած անոր մեղքերը, բայց ապրած է իր գործել չհամարձակած մեղքերուն եւ ունեցած է արժէչափեր՝ որոնք իր գործին կարգ մը երեսները մօտ կը բերեն Պոտլէրին: Անիկա մեր գրականութեան Պոտլէրն է:

ԻՐ ՏԵՂԸ ՄԵՐ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. Ոչ ոք սիրեց արուեստը իրեն չափ, եւ տառապեցաւ անոր կատարելութեան ի հաշիւ: Իր գործը խորունկ է անձնական ու մարդկային: Հակառակ իր վերապահ ու հեկնող նկարագրին, իր մէջ ի յայտ կու գայ յաճախ ցասումի, ընդվզումի զգացումը, դառն ու բաբախուն:

Իր ոճին մէջ կայ ցոլքը, կնիքը ցեղային ոճին: Ոճը մեր մատուցներուն, խաչքարերուն, տաճարներուն, ինքնամիտի, ժուժկալ, յստակ, բայց քաղցր տրտմութեան մը միաստիքին մէջէն:

Իր ոճին մէջ կայ ցոլքը մեր ցեղային պատկառանքին, մեր հարսերուն, մեր աղջիկներուն, հաւատքը մեր տարեցներու առաքինութեան, որոնց սիրտը աննուաճ աղբիւրը

եղաւ, դարուց ի դարս, մեր սիրոյն եւ ոյժին:

Իր մէջ կայ արեւելքը, խռովիչ ու մռայլ, որ մեր քերթողներու քով չէ գտած իր վայել արտայայտութիւնը, բացի Նարեկացիի փունջ մը աղօթքներէն: Արեւելքը միայն հեշտանք չէ, մեր գրականութիւնը հազիւ թէ հասկցած է դարաւոր լրջութիւնը արեւելքի մեհեանին: Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ թէ լոյսն ու խորհուրդը արեւելքէն կը բխին:

Իր մէջ կայ տակաւին արեւմուտքը, մտածման, լրջութեան, կորովի, կառուցման արու տուրքերով:

Իր մէջ կայ մեր ցեղին մղձաւանջը լիութեամբ մը, որ չվիճակուեցաւ մեր միւս մեծ քերթողներուն, որոնք յոյսին ու երազին չմթագնող էջերուն վրայ գոցեցին իրենց նիզակախոց աչքերը:

Իր մէջ կայ մեր ցեղին ստոյիկ բայց պարկեշտ արիութիւնը, հպարտութիւնը, լայնութիւնը եւ տրտում արհամարհանքը բոլոր անոնց նկատմամբ՝ որոնք զինքը չկրցան հասկնալ: Բայց այս բոլորը փաթեմած թախիծի մը վերարկուն մէջ պտտուց ան ոստանէ ոստան, յաճախ ուրիշներու անպարկեշտ աչքերէն պահուած արցունքներով ստիպուեցաւ լուալու իր վէրքերը, որպէսզի իր հոգիին կտաւը մնար միշտ սպիտակ ու գեղեցիկ: Ու այսպէս մաքրուած ու ամբողջ՝ մտաւ ան իր երկրորդ կեանքէն ներս եւ մեր հոգիներուն մէջ: Հայ գրականութեան ժառանգ մնացած իր գործը, ազամանդի մը տոկունութիւնն ու գեղեցկութիւնը ունի, ժամանակը պիտի չկրնայ փշրել զայն, ընդհակառակն տարուէ տարի աւելի պիտի շողացնէ անոր այնքան խորունկ արուեստով ու վայելչութեամբ տաշուած երեսները, գալիք սերունդներու հոգիին ու հիացումին դիմաց:

(Արտատպուած՝ «Զարթօնք» օրաթերթէն,

ԺԸ տարի, թիւ 160 (5163), 161 (5164), 162 (5165), 6-8 Ապրիլ, 1955)

